

אכילה לפני התפילה

אברהם שלמה אופנבכר

א. הקדמה

"והנה ששון ושמחה הרוג בקר ושחט צאן אכול בשר ושתות יין אכול ושתו כי מחר נמות" (ישעיהו כב, ג), אבל לא כן אתם בני ישראל אשר עליהם נאמר "ואוהביו כצאת השמש בגבורתו" (שופטים ה, לא), אשר הם באים לפני ה' כל בוקר "ויראוך עם שמש" (תהילים עב, ה). לעומת הגויים האלה, ישראל מפללים כל יום על דם קודם שיתעסקו בצרכי דם, וכך אומרת הגמרא במסכת ברכות (י ע"ב): "ואמר רבי יוסי ברבי חנינא משום רבי אליעזר בן יעקב: מאי דכתיב: 'לא תאכלו על הדם' (ויקרא יט, כו)? לא תאכלו קודם שתתפללו על דמכם. איכא דאמרי: אמר רבי יצחק אמר רבי יוחנן אמר רבי יוסי ברבי חנינא משום רבי אליעזר בן יעקב: כל האוכל ושותה ואחר כך מתפלל – עליו הכתוב אומר: 'ואותי השלכת אחרי גווד' (מלכים א יד, ט), אל תקרי 'גויד' אלא 'גאיך', אמר הקדוש ברוך הוא: לאחר שנתגאה זה – קיבל עליו מלכות שמים?!"

הגמרא אומרת בחריפות רבה, כי מי שאוכל ושותה לפני שמתפלל שחרית – הוא כמתגאה לפני המקום ברוך הוא. הראי"ה קוק זצ"ל מסביר כך (עין א"ה ברכות חלק א' פרק א' אות קנד):

"מאי דכתיב: לא תאכלו על הדם? לא תאכלו קודם שתתפללו על דמכם'. ההרגשות הראשונות פועלות באדם בהתחלת כל יום, לכונן על פיהן מטרת הנהגותיו ותהלוכותיו בחיים. על כן ישתדל האדם שתהיה ראשית הרגשותיו נעלות ורוחניות לתכלית השלמות האמיתית, וזה יקנה על ידי התפילה הבאה בהרגשת הנפש, כי 'הדם הוא הנפש' (דברים יב, כג), ולא יאכל תחילה שלא יקדים לנפשו רגשות בהמיות, שבהיותם קודמים לרגשי קודש יפעלו עליו להמשיכו בתכונתו והליכותיו אל שפלות ערכם".

"עמד רבי יוחנן בן נורי על רגליו ואמר: חזי אנא דבתר רישא גופא אזיל" (עירובין מא ע"א). הכל הולך אחר הראש, ולכן היום כולו הולך אחר איך שהאדם קם בבוקר. המצב הנפשי בו האדם קם – יכול לעצב לו את כל היום, שכולו יתעצב בהתאם לאיך שהתעורר וקם האדם בבוקר. הראי"ה קוק זצ"ל ממשיך ומסביר איזו גאווה יש באכילה לפני התפילה, שרוצים למנוע ממנו כדי שלא יתחיל את היום בחומריות (שם קנה):

"כל האוכל ושותה ואחר כך מתפלל – עליו הכתוב אומר: ואותי השלכת אחר גוון וכו', אחר שנתגאה זה – קיבל עליו מלכות שמים'. יסוד הגאווה הוא, שיסור האדם לבבו מלדעת שאין טובו בידו כי אם כל שלמותו האפשרי הכל מיד ה' לו, על כן לא יתגאה במה שאינו שלו. ההרגשה החושית לא תוכל לצייר זאת, כי לא ירגיש החוש חוץ מהמרגיש מאומה, על כן הנמשך אחר החושים יקשר בגאווה לאמר שידו הושיעה לו. ותכלית התפילה היא להשריש בלב לדעת שכל טובנו מיד ה' יתברך הוא לנו, על כן ראוי שתהיה ההמשכה של מידת הענווה קודם האכילה¹, שהיא בהכרח ממשכת מידת הגאווה בעיוורונה".

הרב זצ"ל מסביר, כי על ידי התפילה – מושרש באדם ההכרה כי הכל מה', ואז יכול לאכול ולשתות ולא יתגאה כי ידע כי "ממך הכל ומידך נתנו לך" (דברי הימים א כט, יד). אך לכאורה, נשאלת השאלה: מה הקשר בין הפסוק ההוא של "לא תאכלו על הדם" לבין ענייננו? לכך נדרש המהרש"א בחידושי אגדות ומסביר:

"לא תאכלו על הדם" וכו'. דעל הדם לא משמע דבא לאסור אכילת דם, ובפרק ארבע מיתות (סנהדרין סג ע"א) דריש מהאי קרא הרבה דרשות, ובספר שמואל כתיב כהאי גוונא: 'ויאכל העם על הדם' וגו' (שמואל א יד, לב), וליכא לפרושי שם אלא שהיו אוכלין בשר שלמים קודם זריקת דם כדאמרינן במסכת זבחים (יא ע"א).

אל תקרי גוון' כו'. כהאי גוונא דרשו בפרק קמא דעבודה זרה (יא ע"א): 'שני גוים בבטנך' (בראשית כה, כג) – אל תקרי גוים אלא גאים, ופירש רש"י שם: 'משום דכתיב גיים ב-ב' יודין', ועיין ברא"ם², אבל הכא אי אפשר לפרש כן, דהא גוון בוא"ו כתיב, ונראה דגוון נמי נדרש הכי אחר שאכלת ושתית בעסק גופך –

1. זה לא כתוב במפורש, לא כתוב שיש להיות בענווה קודם התפילה, רק שלא יאכל שלא יגיע לגאווה. כלומר, הגמרא מדברת על הסור מרע, שלא להיות בגאווה לפני התפילה, אבל מניין לרב קוק שיש להיות עניו? אז קודם כל – היפך הגאווה היא הענווה, מי שלא גאה – עניו, אם האדם אין לו ענווה – בהכרח יגיע לגאווה. אבל זה יותר מזה. כתוב: "זבחי אלוהים רוח נשברה לב נשבר ונדכה" (תהילים נא, יט), והנה האדם קם בבוקר והרי בטנו ריקה, ואמרו חז"ל: "אמר רבי אבדימי דמן חיפה: קודם שיאכל אדם וישתה – יש לו שתי לבבות, לאחר שאוכל ושותה – אין לו אלא לב אחד" (בבא בתרא יב ע"ב), והנה מי שיש לו שתי לבבות בעצם יש לו לב נשבר, הוא מבולבל, אין לו תחושת ביטחון כמו אדם שבע וגס, ולכן האדם שניגש בלי לאכול ומתפלל, הוא בא לפני ה' שבור וממילא יש עליו רוח של ענווה.

2. וז"ל: "ופירושו גאים, כי היר"ד יבא במקום אל"ף במקומות רבים".

וגוון השלכתני, ולאו דוקא קאמר אל תקרי אלא משום גאוה נגעו בה, כדכתיב: 'פן תאכל ושבעת וגו' ורם לבבך' וגו' (דברים ה, יב), ולגבי ירבעם נמי דכתיב ביה האי קרא לעניין גאוה נדרש: 'ואותי השלכת אחרי גוון', על פי מה שכתבו פרק חלק (סנהדרין קב ע"א למטה): מאי דכתיב: 'אחר הדבר הזה לא שב ירבעם' וגו' (מלכים א יג, לג)? אחר שתפשו הקדוש ברוך הוא לירבעם ואמר לו: חזור בך וכו', אמר לו: מי בראש?, אמר לו: בן ישי, אמר לו: אי הכי – לא בעינא, וקל להביין".

המהרש"א מסביר, כי הפסוק "לא תאכלו על הדם" מיותר ולכן הוא זועק "דרשני!"³. גם שהביטוי "אכילה על הדם" באמת יכול להישמע כדבר הקשור לדם אבל לא שאכלו דם ממש, כמו בספר שמואל שבני ישראל אכלו את בשר הקודשים לפני זריקת הדם. עוד מסביר, כי הביטוי "אחרי גוון" מבטא גאוה, כי הרי בגלל גופו של אדם והישגיו אז "ורם לבבך ושכחת את ה'", ולכן "גוון" קשור לגאוה, כי בעצם האדם השליך לאחורי גבו את ה', על ידי שטיפל בצורכי גופו לפני צורכי נפשו, וזו גאוה, משום שהוא מראה שכביכול גופו חשוב יותר מנפשו.

גם השינוי הזה בין "גון" ל"גאון" מעורר דיוק בגמרא. הרי הגמרא מביאה ב' מימרות מאותו רב בשם אותו רב. אך לכאורה נראה שהם סותרות. במימרא הראשונה מובן כי זה איסור דאורייתא וכל אכילה אסורה, ובכלל אכילה שתייה (יומא עו ע"א). הרי הוא אומר "מניין וכו'", ואז מביא מקור מהתורה, וזה נשמע שזה איסור דאורייתא. אולם במימרא השנייה מובאת רק אסמכתא מדברי קבלה ונשמע שזה רק מידת חסידות שראוי לעשות כך אך לא איסור, מעין דרשה כזו, וגם דורשים את המילה "גאון" על מנת להקל (בית יוסף א"ח סי' פט סעיף ג) שרק דברים השייכים לגאוה נאסרו ולא כל אכילה ושתייה. הב"ח על הטור (שם אות ה) מביא כי חכמים לא שינו את הפסוק אלא הסבירו את כוונתו, וז"ל:

"נראה דטעמו, מדהצריכו לומר: 'אל תקרי גוין אלא גאון' – אלמא דמים דליכא בהו גאוה שרי, דאי אפילו מים אסור – לא היה צריך לומר אל תקרי גוין, דהלא מלישנא דאחר גוין נמי משמע דאסור כל שהוא להנאת הגוף קודם תפילה, ואפילו מים. ואי תימא: מהיכא נפקא לן לומר אל תקרי? דילמא אין הכי נמי דהכל אסור אפילו מים, וכפשטא דקרא 'אחר גוין'! יש לומר, דאם כן – לישתוק קרא מאחרי גוין ולא לימא אלא 'ואותי השלכת אחריך', דהוה משמע

3. לדוגמא עיין מדרש תנחומא (בובר) פרשת וישב סימן יג; רש"י בראשית לז, כ; רמב"ן בראשית א, א; ריקאנטי יב, יא; אלשיך תהילים יט, א; פנים יפות ויקרא יא, ל.

דכל חפציו שהוא עושה קודם תפילה אסור! בעל כורחך דנכתב גויך למעוטי דמה שאין שייך בו גיאות – שרי, ואם כן – נמשך לומר: 'אל תקרי גויך', דמלישנא דגויך כפשטא לא משמע למעוטי, וקל להבין ועיין בבית יוסף".

לפי הב"ח, המילה "גויך" בכלל מיותרת, כי אם היה כתוב רק "ואותי השלכת" – הייתי אומר מכל מקום, כל אכילה ושתייה, אך מזה שכתוב "גויך" – משמע שזה בא למעט, ומה שאמרו ז"ל: "אל תקרי גויך אלא גאיך" – לא בא לשנות את הפסוק אלא להסבירו, שהמילה "גויך" בא למעט מה שלא דרך גאוה.

בעיני יותר מעמיק בשתי המימרות, נראה כי הן לא סותרות. הרי אם היה נדרש "גויך" כפשוטו – היה נאסר כל אכילה ושתייה, כמו ששמע מהמימרא הראשונה, ולכן חז"ל שינו ואמרו: "אל תקרי גויך אלא גאיך", כלומר אל תחשוב שמדובר על כל אכילה ושתייה – אלא רק על אכילה ושתייה שמביאה לידי גאוה. גם באמת יש שמקילים במים, אך לא מקילים בשום דבר מאכל, ואולי אפשר לומר שזה נובע מזה שהמימרא הראשונה דיברה רק על אכילה⁴ כאשר השנייה בלבד הזכירה גם שתייה, ואולי זה מורה על חילוק, שבאכילה כל אכילה זו גאוה, ובשתייה יש שתייה שיש בה הגאוה ויש שאין בה גאוה.

ב. דאורייתא או דרבנן

לפני שנכנס לדין אכילה ושתייה לפני התפילה – קודם נראה האם בכלל דין זה שבגמרא הינו דאורייתא או דרבנן, ובכך גם ההשלכות להמשך הסוגיה בביורו הדעות השונות. מעניין לציין את הדיוק שדייקנו למעלה בעזרת ה', שלכאורה המימרות בגמרא בברכות סותרות, הראשונה נותנת דין וגם מקור ולכאורה אומרת שזה דאורייתא, והשנייה שמובאת ב"איכא דאמר" זה פסוק מדברי קבלה ומביאים דרשה, ולא שזה איסור מחייב מדינא דאורייתא, ונחזור לזה אחר כך בעזרת ה'. לפני שנכנס לסוגיה זו – נעיין קודם כל בגמרא בסנהדרין (סג ע"א):

"אבל המגפף והמנשק המכבד והמרבץ וכו'. כי אתא רב דימי אמר רבי אלעזר: על כולם לוקה, חוץ מהנודר בשמו והמקיים בשמו. מאי שנא הנודר בשמו והמקיים בשמו דלא לקי? משום דהוה ליה לאו שאין בו מעשה, הני נמי – לאו שבכללות הוא, ואין לוקין על לאו שבכללות! דתניא: מניין לאוכל מן הבהמה קודם שתצא נפשה שהוא בלא תעשה? תלמוד לומר: 'לא תאכלו על הדם', דבר אחר: 'לא תאכלו על הדם' – לא תאכלו בשר ועדיין דם במזרק. רבי דוסא אומר: מניין שאין מברין על הרוגי בית דין? תלמוד לומר: 'לא תאכלו על הדם'. רבי

4. ואז כאן לאו שתייה בכלל אכילה.

עקיבא אומר: מניין לסנהדרין שהרגו את הנפש שאין טועמין כלום כל אותו היום? תלמוד לומר: 'לא תאכלו על הדם'. רבי יוחנן אומר: אזהרה לבן סורר ומורה מניין? תלמוד לומר: 'לא תאכלו על הדם'. ואמר רבי אבין בר חייא ואיתימא רבי אבין בר כהנא: על כולם אינו לוקה, משום דהווה ליה לאו שבכללות. אלא, כי אתא רבין אמר רבי אלעזר: על כולן אינו לוקה חוץ מן הנודר בשמו והמקיים בשמו".

הגמרא מסבירה, שאם יש לאו שבכללות – דהיינו "לאו אחד שכולל עניינים הרבה כגון לא תאכלו על הדם וכן אם נאמר לא תעשה דבר פלוני ופלוני, הואיל ולא ייחד לו לאו לכל אחד ואחד מהן – אין לוקין על כל אחד ואחד אלא אם כן חלק אותה בלאווין אחרים או נאמר מפי השמועה שנחלקר" (רמב"ם הלכות סנהדרין פ"ח ה"ג) – אז לא לוקים עליו, אך זה עדיין איסור דאורייתא. והדוגמא ללאו שבכללות כאן, זהו "לא תאכלו על הדם" עם הרבה דרשות שלומדים ממנה, אך כולם "לאו שבכללות", ולכן אף על פי שהן דאורייתא – אין לוקין על אף אחת מהן.

הגמרא לא מזכירה בין כל הדרשות את הדרשה שלנו של אכילה ושתייה לפני התפילה. זה יכול להיות סימן שאיסור אכילה ושתייה לפני התפילה אינו דאורייתא, וכך גם מובן מהיראים (מצווה ע"ז) שזה איסור דרבנן בגלל שהביא רשימה של כל האיסורים שב"לא תאכלו על הדם" והשמיט את האיסור של אכילה ושתייה לפני התפילה⁵. אולם לא כולם הבינו כך, כגון הראב"ן (ש"ת ראב"ן תשובות שבראש הספר סימן ל"ד) שמביא שזה איסור דאורייתא, וז"ל:

"על שהעמקתה איש כלבי בן חניכתי בלאו שבכללות, אומר בחורפך לא עיינת ככל הצורך ואזכיר לך השורשים ומהם תתרווח לך השמועה. והשורשים הן לאווין שכולל דברים הרבה ואין בהן פרט, כגון 'לא תעבדם' (שמות כ, ה) שכולל כל עבודות לשלא כדרכה כגון מגפף מנשק מכבד ומרבע זולתם ולא פרט בו שום עבודה, ואמרינן בסנהדרין בפרק ד' מיתות (שם למעלה) דאין לוקין עליהן. וכגון 'לא תאכלו על הדם' שכולל דמים הרבה, כגון אזהרה לבן סורר ומורה, ולא תאכלו מן הבשר בעוד הדם במזרק, ואין מברין על הרוגי בית דין, ולא תאכלו

5. והרי היראים זה ספר מצוות ומטרתו להביא את כל דיני המצווה, ולכן כשהביא את הפסוק של "לא תאכלו על הדם" והאיסורים הנובעים ממנו – הוא התכוון להביא הכל (ולא רק מה שבסנהדרין), ולכן בגלל שהשמיט – מובן שכוונתו שאכילה ושתייה לפני התפילה אינו איסור דאורייתא של "לא תאכלו על הדם" כמו הדרשות שבסנהדרין.

קודם שתתפללו על דמיכם, ואמר התם – דעל כולם אין לוקין שהוא לאו שבכללות, וכעין אילו כללות לית תנא ואמורא דפליג דוודאי לא לקי".

מהראב"ן משמע בבירור כי איסור אכילה ושתייה לפני התפילה נכלל באיסורי דאורייתא של "לא תאכלו על הדם", אך מביא שלא לוקים עליו בגלל שזה לאו שבכללות. וכן הרשב"ץ (זוהר הרקיע לאווין מ"ח) והחינוך (מצווה רמ"ח) הביאו רשימת הלאווין הכלולים באיסור "לא תאכלו על הדם" והאיסור שלנו ביניהם, משמע משניהם שזה דאורייתא. הרא"ה (על ברכות י"ב) גם כן אומר שזה דאורייתא, וז"ל:

"אמר רבי יוסי ברבי חנינא: מאי דכתיב: 'לא תאכלו על הדם'? לא תאכלו קודם שתתפללו על דמכם'. פירוש: ותפלה ודאי דאורייתא וכו', אבל מטבע שלה ונוסח שלה ותיקונה שלש פעמים ביום דרבנן. אבל אין לוקין על לאו זה, דהאי קרא מדריש לדרשי אחריתי וכו'...⁶ ואחריני טובא, והווה ליה לאו שבכללות, כלומר כולל דברים רבים, ואין לוקין על לאו שבכללות".

הרא"ה מביא את האיסור של אכילה ושתייה לפני התפילה דווקא מהמימרא השנייה, ומסביר למה בכל זאת לא לוקים עליו כי זה לאו שבכללות.

אולם, על פי זה, קשה על כל הסיעה המכובדת הזאת מזה שמדובר שם בגמרא על תפילה, והרי אם דין זה מדאורייתא ותפילה מדרבנן – איך יש דין דאורייתא שתלוי בדין דרבנן?! אפשר לומר שהם נקטו כדעת בעל הלכות גדולות (סימן א' ברכות פרק ה') שהחליף "תפילה" עם "קריאת שמע" כמו שכתב: "ואסיר ליה למיטעם מידי מן קמי צלותא דצפרא... ואמר רבי יצחק אמר רבי יוחנן משום רבי אליעזר בן יעקב כל האוכל ושותה ואחר כך קורא קרית שמע – עליו הכתוב אומר ואותי השלכת אחרי גויך וכו'". אולם קשה שגם הבה"ג עצמו כותב "קמי צלותא"! גם כל הסיעה מדברת על לפני התפילה ולא לפני קריאת שמע!

אלא נראה שיש לחזור לדברי הרא"ה למעלה⁷ שכתב: "ותפילה ודאי דאורייתא וכו', אבל מטבע שלה ונוסח שלה ותיקונה שלש פעמים ביום דרבנן", דהיינו: עצם התפילה מדאורייתא⁸, ורק הזמנים או הנוסח דרבנן, ולכן אם בא

6. ומונה חלק מהדרשות שבסנהדרין.

7. ובדרך מליצה אומר, שעל זה נאמר: "והנה ראה נגד פניכם" (שמות י, י), "ודבי רבי אליעזר קורין לאלפי"ן עי"נין ולעי"נין אל"פי"ן" (ברכות לב ע"א).

8. כמו שכתב הרמב"ם בספר המצוות (מצוות עשה ה') שמצווה להתפלל פעם ביום מדאורייתא, ואף הרמב"ן שחלק עליו ואמר שמדאורייתא חייב להתפלל רק בעת צרה (בהשגות שם) – עדיין יש כזה דין תפילה מדאורייתא, והכוונה איננה שאסור לאכול עד שיתפלל בעת צרה, אלא שבעת צרה – בכל זמן שלא תהיה ואז חל חיוב תפילה – אז אין

אדם להתפלל בבוקר – היה אסור לו לאכול או לשתות קודם, אך מאחר וחכמים תיקנו תפילת חובה בשחרית – נמצא שיבוא להתפלל בבוקר את חובתו מדאורייתא בוודאי, אף שהחיוב מדרבנן, אבל מפני שסוף סוף בא להתפלל בבוקר יאסר מלאכול עד שיתפלל.

לעומת הסיעה המכובדת הזאת, יש את הסיעה שסוברת שזה איסור דרבנן כמו היראים שהזכרנו למעלה. נוסף עליו, כך מובן מדברי התשב"ץ, רבינו פרץ והטור (מובאים להלן בחלק ד') ומפורש בבית יוסף (אר"ח סי' פט סעיף ג), וגם מהראב"ה והאור זרוע (מובאים להלן בחלק ג') משמע כך, שכולם מדברים על גאווה ומביאים את המימרא השנייה דווקא, ולכן משמע⁹ שזה דין דרבנן. גם מהמאירי (בית הבחירה ברכות י ע"ב) משמע שזה דין דרבנן, כי גם הוא מביא את הפסוק "ואותי השלכת וכו'" ואומר שרק סמכו את הדין על הפסוק "לא תאכלו וכו'", ומשמע שזה דרבנן, וגם שאומר: "אף על פי שמכל מקום יצא ידי תפילה – עוון גדול הוא", והכוונה שאם זה היה איסור דאורייתא – היאך היה יוצא ידי חובת תפילה¹⁰? מהריטב"א ומהרשב"א (שם) מובן שזה דרבנן, כי הריטב"א כותב

לאכול עד שיוצא ידי חיוב זה, אבל כשאין עת צרה – וודאי שמותר לאכול כי אין עליו חיוב תפילה.

9. וחיזוק לזה אפשר לראות, מזה שכל האוסרים לאכול ולשתות לפני התפילה מדאורייתא – הביאו את המימרא הראשונה (שהיא נשמעת כמו דין דאורייתא כדלעיל) וגם את הסיבה שלא לוקים על לאו זה על אף שהוא דאורייתא, ולכן כאשר פוסק לא מסביר למה לא לוקים על לאו זה – משמע שהוא לא סובר שזה לאו דאורייתא בכלל אלא דרבנן, ולכן אין הווא אמינא שיהיו לוקים על זה.

10. ונראה לעניות דעתי שהסברה היא כי אדם חייב להתפלל על דמו לפני שהוא אוכל, ולכן לכאורה אם הוא כבר אכל – אולי לא יתפלל כי כבר נתגאה, ולכן איך יקבל עליו עול מלכות שמים מתוך גאווה? ויהיה זה מפסיד את תפילתו של אותו היום, וכך גם היתה ההווא אמינא בגמרא לגבי הבדלה שאם אדם טעם לפני הבדלה – הפסיד וצריך לחכות עד למחרת (ע"ין בפסחים קה ע"ב למטה וע"ין שם ברשב"ם).

ובאמת, לולא זה שהיה משמע משאר דבריו של המאירי שזה דרבנן – לא הייתי אומר כך, כי יכול להיות שכוונתו הוא יצא ידי חובת תפילה אפילו שהוא עבר על עוון חמור של דאורייתא, שאין בכח איסור זה לבטל מצוות דאורייתא אחרות, ואין לדמות את זה ל"עבר זמנו בטל קרבנו" (על פי ברכות כו ע"א) שאם עברו ג' ו-ד' שעות פספס מצוותן, שהרי גם איסור אכילה ושתיה קודם תפילה זה גם גדר של קיום מצוות אלו, כי לא מצינו מי שאומר כן. ואולי המאירי בא לאפוקי ממחשבה זו, כי אמרו במדרש: "אחר שנתגאה זה קיבל עליו מלכות שמים", והיינו שזה עוון אבל לא שאינו יכול להתפלל, ואינו דומה להבדלה בזה שבהבדלה אמרו בגמרא בפירוש שאף על פי שטעם – אפשר להבדיל, ומשמע כי יש משהו עקרוני בטעימה שמעכבת את ההבדלה, אבל כאן לא שמענו שבאמת דין זה יכול לעכב

בפירוש שזה רק אסמכתא מהפסוק "לא תאכלו וכו'", והרשב"א מתיר לא להפסיק אם התחיל לאכול לפני עלות השחר, ולכן זה דומה לדין של לפני מנחה ומשמע שזה דרבנן.

גם מהרמב"ם משמע כי דין זה הוא דרבנן ולא דאורייתא. הטעם הוא מפני שבהלכות תפילה (פ"ו ה"ד) הוא רק מזכיר את הדין שאסור לטעום כלום וזהו, אך בשאר מהאיסורים שנלמדו במסכת סנהדרין מפסוק זה (הלכות שחיטה פ"א ה"ב; סנהדרין פ"ז ה"א; פי"ג ה"ד)¹¹, הרמב"ם מביא גם את הפסוק וגם שלא לוקים עליו, ומשמע שאצלנו לא היה לו הווא אמינא שילקו עליו כי זה רק דרבנן.

גם הרא"ש (מובא להלן בחלק ג') אומר שזה דרבנן, וז"ל: "דאסמכתא אקרא, ואיכא לאו דלא תאכלו על הדם", והרא"ש סובר בענייני אסמכתאות כמו הריטב"א (ראש השנה טז ע"א) שכשיש אסמכתא – זה מראה שה' לא רצה שזה יהיה דין דאורייתא, אך רצונו שכך יתקנו חכמים ולכן יש הבדל בין אם זה דרבנן בלי אסמכתא לבין אם יש אסמכתא¹², ואחד ההבדלים זה כמו שכותב הרא"ש כאן שלעומת מנחה שלא מפסיקים – כאן בשחרית כן מפסיקים¹³. כך גם הבין הרא"ש את ר"י הזקן (מובא ברבינו יונה על הר"ף ברכות ה ע"א) שכותב: "דהא איכא לאו", והכוונה ללאו של אסמכתא ולא ללאו דאורייתא. וכך גם הבין רבינו יונה (שם) בדעת ר"י הזקן שכותב במפורש: "וזה אסמכתא בעלמא הוא", ומביא את ר"י הזקן ולא כותב שחולק עליו, אז כנראה שהבין בדעתו כמו הרא"ש.

נמצא, שלמסקנה יש כאן ב' סיעות, קטנה וגדולה, זה מול זה, שאחת אומרת שזה דין דאורייתא והשנייה שזה דין דרבנן. במקרה כזה אי אפשר להכריע את המחלוקת הזאת, כי אין כאן דין של "אחרי רבים להטות" (שמות כג, ב) כי הם לא ישבו באותו בית דין ולא ראו זה את זה, ולכן זה נשאר בספק בלי הכרעה, אז מצד אחד צריך לנהוג בזה חומרא כאיסור דאורייתא ואין להקל כל כך

מהאדם לקרוא קריאת שמע ולהתפלל, שהרי אפשר שאדם יתגאה אפילו וישוב ויקבל עליו עול מלכות שמים.

11. איסור אכילת קדשים קודם שנזרק הדם אצל הרמב"ם נלמד מפסוק אחר בכלל, כמו שמובא בהלכות מעשה קרבנות פ"א ה"ד.

12. לעומת דעת הרמב"ם בהקדמתו למשניות שזה רק לזיכרון בעלמא ואין קשר לפסוק לדינא.
13. אולם, זה גם מסברא אף בלי שיהיה עם אסמכתא, שבמנחה כל הסיבה שגזרו חכמים זה שמה ימשך בסעודתו וישכח להתפלל מנחה ויעבור זמנה, ונמצא שאם אדם יודע בוודאות שיוכל לאכול בלי שישכח להתפלל מנחה אז לכאורה היה מותר לו, אך כאן באכילה ושתייה לפני שחרית זה לא גזירה שמה ישכח להתפלל אלא זה עיקר הדין שלא יאכל לפני שהתפלל על דמו שלא יקרא עליו מאמר הכתוב "ואותי השלכת וכו".

בקלות¹⁴, אך למעשה כשיש ספק אז אפשר להקל מדין "ספק דרבנן לקולא" (שבת לד ע"א) כי גם בדאורייתא אומרים "ספק ספיקא דאורייתא לקולא"¹⁵ ויש כאן ספק אם זה בכלל דאורייתא מלכתחילה.

אולם, לעניות דעתי הקלושה, אני חושב שזה דין דרבנן. לא בגלל שגם הרא"ש וגם הרמב"ם סוברים שזה דרבנן, אלא בגלל שהגמרא בסנהדרין השמיטה דרשה זו בין כל הדרשות. הרי, אם הביאה הגמרא שם את כל הדרשות האחרות מהפסוק – למה הגמרא לא הביאה את הדרשה שלנו? אלא כנראה שזה בגלל שאיסור אכילה ושתייה לפני התפילה היא באמת דרבנן, והגמרא בסנהדרין רק דיברה על דרשות שהם בעלות משקל דאורייתאי¹⁶. יחד עם זה, על פי הרא"ש והריטב"א וסייעתם שיש להם אסמכתא שהיא לאו (להלן חלק ג'), אפשר לומר כי הקדוש ברוך הוא רצה שנדרוש את האיסור הזה של איסור אכילה ושתייה לפני התפילה מהפסוק "לא תאכלו על הדם", אך לא רצה שזה יהיה דין דאורייתא, ואולי לכן גם הביאה הגמרא את הדרשה מדברי קבלה כדי להראות שזה אסמכתא שהיא לאו ולא של דאורייתא.

14. כגון, מי שזלזל בדין זה – אז שיחליט להחמיר על עצמו לזמן מה בלי נדר לפסוק כרבינו פרץ וגם מים לא לשתות, ולא לסמוך על הרמב"ם כאשר הוא צמא ורעב (עיין בהמשך בדעת הרמב"ם בחלק ד) אלא ישאר רעב וצמא וינסה לכוון בכל זאת ויתפלל כמו שהבית יוסף (או"ח סי' פט סעיף ד) כותב שכיום אפשר גם לצמא ולרעב להתפלל בלי לאכול או לשתות לפני כן. אולם שלא יובן מדברי שזה שלא צריך לעשות כדברי הרמב"ם בצמא ורעב (כדברי הבית יוסף להלן בחלק ד) מעודד הפחתה בכוונה, אלא שאם יש אדם שלא מכוון אז שלא יחמיר כדברי הרמב"ם, כי בלאו הכי לא יכוון גם אם יאכל וישתה, אך באמת צריך לנסות לכוון ואז באמת יש לו לסמוך על הרמב"ם כדי לכוון בתפילה אם הוא צמא ורעב (ולהלן נראה כי זו חובה לאכול ולשתות אם לא יוכל לכוון בלי זה כמו שנשמע בדברי הרמב"ם), אך מי שרוצה להחמיר ויודע בעצמו שאפילו אם יהיה צמא ורעב יוכל לכוון – תבוא עליו ברכה.

15. "כל ספק ספיקא דאורייתא הוה כגון חדא ספקא דרבנן" (מרדכי יבמות פ"א רמז כא, אם כי מהגהות הרמ"א שם משמע הפוך ולפי המרדכי אפילו בספק דרבנן מחמירים), וזאת כי: "נהי דאמרינן ספק ספיקא לקולא – היינו משום דהווא ליה ספיקא דרבנן, דמדאורייתא בחד ספיקא נמי שריא, ואם כן הספק השני הווי ספיקא דרבנן דלקולא" (פני יהושע כתובות ט ע"א).

16. לדעת אלה הסוברים שזה מדאורייתא נמצא קושיה: למה לא הובא איסור זה גם בסנהדרין? ואולי אפשר לתרץ כי הגמרא לא הביאה את כל הדינים שיוצאים מפסוק "לא תאכלו על הדם", או שהיא הביאה רק את אלה שאין להן גירסא אחרת כמו הדין שלנו, או שהיא לא מצאה צורך להביאו כאשר היא כבר הביאה אותו בברכות, וכל הדינים שמובאים בסנהדרין הן או קשורים לסנהדרין או לסדר קודשים שבא אחרי נזיקין. אמנם, על כל פנים כאמור למעלה – נראה יותר שמדובר באיסור דרבנן.

ג. דעת הראב"ה בגדרי הדין

ועתה, לאחר שביררנו בעזרת ה' את משקל הדין, נוכל לברר בסייעתא דשמיא את גדרי הדין. נתחיל בעיון בראשונים בדברי הראב"ה מבעלי התוספות, וז"ל (חלק א' ברכות סימן ל):

"ואסור לאדם שיאכל קודם שיתפלל, וכן נמי לשתות. ונראה לי דווקא מידי דמשכר, מדקא דריש ליה מ'ואותי השלכת אחרי גויך – אמר הקדוש ברוך הוא: לאחר שנתגאה זה קיבל עליו עול מלכות שמים', ובמים לא שייך גיאות, וכן משמע בפרק הדר (עירובין פ"ו)".

הראב"ה מחדש, שמה שהגמרא אמרה שאסור לשתות לפני התפילה – זה דווקא דבר שמשכר, שיש בזה גאוה, והרי כל האיסור זה משום "ואותי השלכת וכו'", שזה קשור לגאוה. אולם, יש קושי מסויים בדבריו, שהרי בסוף הוא מביא שמים מותר, ואם אני יודע שרק משקים משכרים אסור – ודאי שמים מותר! הרי אם רצה לחדש חידוש בגדר של דבר שלא משכר, היה מביא דוגמא של מי פירות!

נראה לטרץ, כי הרי מה שאמר שמים מותר – לא נמצא בגדר של משקה מותר, לא כתוב "מידי דמשכר ומים מותר", אלא כתב שהגדר זה "דווקא מידי דמשכר", ואז מסביר למה, ואחר כך מזכיר שמים מותר, ונראה לומר שלא בא להוסיף על הגדר אלא רק לתת יישום מעשי, דהיינו: מים מותר¹⁷. אך ישאל השואל: יש גם מי פירות, שזה יהיה יותר חידוש? אז קודם כל: מים היה הדבר המצוי לבד ממשקים משכרים ומי פירות היה פחות מצוי, והמי פירות המצוי לרוב היה שמן¹⁸, וגם דבש וחלב ויין שהם אסורים משום משקין משכרין, ומי תותים ורימונים לא היה כל כך מצוי, ולכן אמר מים. דבר זה באמת מסביר את הקושי ברא"ש שמביא רק חלק מדברי הראב"ה, וז"ל (ברכות פ"א סימן י):

17. ומים מותרים בכל אופן, לעומת מי פירות שניתן להפוך אותם לשכר, כמו שיכר תותים ושיכר תפוחים וכד'.

18. על שמן זית (שזה היה השמן הנפוץ) פסקו בגמרא (ברכות לה ע"ב) שלא לברך כי מזיק ולכן לא ראוי לזה ברכה, ואמנם הרמב"ם פסק (הלכות ברכות פ"ח ה"ב) שמברכים על שמן זית שהכל נהיה בדברו. אך על כל פנים שתו לרוב שתו מים, וכאמור זה רק דוגמא להראות על הכלל אך לא גדר הדין (ואף שכיום התפיסה היא שיש תועלת בשתיית שמן במידה – עיין ביביע אומר ח"ו חלק או"ח סי' מח אות ו שסובר שאין לברך גם בימינו, ושלא כמי שרצה לומר שזה השתנה, אך אכמ"ל).

"ומצאתי כתוב בשם ר"י ז"ל, דאם התחיל לאכול קודם שעלה עמוד השחר, כיוון שעלה עמוד השחר – פוסק. אף על גב דאמרין (שבת ט ע"ב) בתפילת המנחה, אם התחילו – אין מפסיקין. שאני הכא דאסמכוה אקרא, ואיכא לאו דלא תאכלו על הדם. **ואבי העזרי ז"ל כתב דמותר לשתות מים בבקר קודם תפלה דלא שייך במים גאווה**".

נראה שהרא"ש לא התכוון להגיד שמים בלבד מותר, כי אז למה אמר שמביא בשם האבי עזרי? והרי לא כך אמר הראב"ה! אלא נראה שרצה לקצר והביא את היישום המעשי כמו שאמרנו לעיל, ונתן את ההסבר – שמים אין בהם גאווה – ואז תלמד מזה שכל משקה שאין בה גאווה מותר, ומשקין משכרים שיש בהם גאווה אסור, והרי גאווה זו שכרות כמו שאמרו בגמרא בעירובין: "אמר רבי חנינא: כל המפיק מגן בשעת גאווה – סוגרין וחותרין צרות בעדו שנאמר: גאווה אפיקי מגנים סגור חותם צר (איוב מא, ז)" (עירובין סה ע"א).

הגמרא אומרת, שבשעת גאווה – אסור להתפלל, ורש"י שם מפרש: "בשעת שיכרות אינו מתפלל", וזה שעת גאווה, וכך דעת הראב"ה והרא"ש בעקבותיו, וגם הטור מביא את אביו להלכה (או"ח סימן פט), וגם ההגהות מיימוניות (הלכות תפילה פ"ו ה"ד אות ד) סובר כראב"ה, וגם תלמידו האור זרוע שמבאר מה זה משקה משכר מביא אותו להלכה, וז"ל (חלק א' הלכות תפילה סימן ק"ח):

"אמר רבי יצחק אמר רבי יוחנן אמר רבי יוסי ברבי חנינא משום רבי אליעזר בן יעקב: כל האוכל ושותה ואחר כך מתפלל - עליו הכתוב אומר: ואותי השלכת אחרי גויך, אל תקרי גויך אלא גאיך. פסוק זה במלכים גבי ירבעם. אמר הקדוש ברוך הוא: אחר שאכל ושתה זה ונתגאה – קיבל עליו מלכות שמים!?! **ודווקא יין ודבש ושכר שיש בהם גאות, אבל מים – שאין בהם גאות – לית לן בה.** וכן ראיתי מורי רבינו אב"י העזרי ששתה מים בשחר קודם התפילה".

האור זרוע מרחיב ונותן דוגמאות לדברים משכרים: והם יין ודבש ושיכר, ומפני שהוא תלמיד הראב"ה ומביא מעשה רב ממנו, סביר להניח שהוא מפרט ומסביר בדעת הראב"ה מה הם משקים משכרים. בנידון זה של משקים משכרים יש לנו גם את דעת הרמב"ם בהלכות ביאת מקדש שכותב (הלכות ביאת מקדש פ"א ה"ג): "והוא שיכור משאר משקין המשכרין – אפילו מן החלב או מן הדבילה – הרי זה לוקה ועבודתו כשרה", ובהלכה הבאה נותן טעם: "אפילו אכל תמרים או שתה חלב ונשתבשה דעתו מעט", שכמו השכרות שמשבשת דעתו של אדם כך

החלב והדבש המתוק משבש דעתו של אדם ולא יוכל לכווין כראוי לפני מלך¹⁹, ונראה שאת דעתו קיבל מהגמרא וז"ל: "כמאן אזלא הא דתניא: אכל דבילה קעילית ושתה דבש או חלב ונכנס למקדש ושימש לוקה, כמאן? כרבי יהודה" (כריתות יג ע"ב). הראב"ה באמת משווה בין דיבור לפני מלך ותפילה כמו שמצינו בתשובות (תשובות וביאורי סוגיות לראב"ה סימן תתקסט), והיינו שלראב"ה גאוה זו שכרות ולכן אי אפשר להסביר שרק מים מותר²⁰, וז"ל:

"ואף על גב דאמרינן בפרק הדר (עירובין סד ע"א): 'אמר רבה בר רב הונא: שתוי אל יתפלל' וכו', ושתוי מוקמינן התם דיכול לדבר לפני המלך, ואפילו הכי לא יתפלל, וכל שיכור – היינו כגון ששתה הרבה, הילכך אפילו יכול לדבר בפני המלך ואפילו הכי לא יכול להתפלל, ושיכור שאינו יכול לדבר בפני המלך אבל לא הגיע לשכרותו של לוט – ההוא שיכור אם התפלל תפילתו תועבה, ועלה קאי: 'כל המפיק מגן בשעת גאוה' וכו' בפרק הדר דאינו כדאי להתפלל".

גם לא נראה שיש לומר שהאור זרוע חולק על הרמב"ם אלא רק הביא דוגמאות למשקים משכרים ובאמת גם כולל דבש וחלב. נמצא כי המשקים המשכרים הם: יין, שכר, דבש, וחלב.

על פי הרא"ש יש את דעת הרדב"ז (ש"ת הרדב"ז אלף שט) שהוא אומר:

"שאלת אם מותר לשתות מים וצוק"ר (סוכר) קודם שיתפלל. דע, שאם אינו חולה – אסור ואין לך גאוה גדולה מזו, אבל אם שותה אותו לרפואה – אין כאן גאוה ומותר".

הרדב"ז סובר שרק מים מותר, כי גם דבר מתוק הווי גאוה, כי הוא מענג את גופו לפני שמתפלל על דמו וזה גאוה. גם המשנה ברורה (סי' פט סעיף ג ס"ק כב) הולך בעקבותיו בהתייחסותו לשתית קפה ותה, שיהיה מותר רק אם אין בזה גאוה כלל, וז"ל:

"מים מותר – דלא שייך בהו גאוה. ודווקא בלא צוקער, אבל עם צוקער – אסור וכל שכן משקה שכר שקורין ביער (בירה) – ודאי אסור. וטי"א (תה)

19. זה לעומת מים או אפילו אוכל שדווקא מיישבים דעתו, ולא בגלל חוסר כוונה ויישוב הדעת אסרו אכילה ושתיה – אלא הפוך זה עוזר להתכוון – אלא מצד הגסות והגאוה מזה, לכן ממילא גם לא נמנע מהאדם להתפלל עדיין כי אף שהתגאה יכול להיכנע ולהתפלל, מה שאין כן שיכור שצריך לחכות להתפכח. נמצא, שאם כי קודם התפילה אין לאכול ולשתות, אבל לאחר התפילה – ובייחוד כשלומד או עוסק באיזו מצווה – טוב שיאכל או ישתה שירגיש חזק ושבע ולבו מיושב עליו, גם אם לא רעב וצמא כל כך אלא רק מרגיש איזה רעב או צימאון לאכול או לשתות משהו, וזהו עבודת ה', ורק אל יפתח ככה את הבוקר שלו.

20. זהו החידוש בדבריו, כי הוא לא מחדש מעבר למה שכבר מופיע בגמרא.

וקאפ"ע (קפה) מותר לשתותו קודם תפילה כדי שיוכל לכווין דעתו ולהתפלל, ובפרט בהמקומות שרגילין בהם ואין מתיישב הדעת בלתם. וכל זה בלא צוקער ובלא חלב. והעולם נוהגין להקל לשתות עם צוקער, ואפשר דכוונת האחרונים וכן הרדב"ז שכתב דעם צוקער אין לך גאווה גדולה מזו קודם התפילה רק אם נותן הצוקער בתוך הטי"א למתקו, דזהו אסור קודם התפילה, אבל אם לוקח מעט צוקער בפיו בעת השתייה ובלתי זה אין יכול לשתות הטי"א – אין זה בכלל גאווה.

היוצא מדברינו, דבנתינת הצוקער בתוך הטי"א או לאכול מעט מיני תרגימא בעת השתייה כדי שלא לשתות הטי"א וקאפ"ע אליבא ריקנא – אין שום צד להקל בזה קודם התפילה אם לא מי שיש לו חלישת הלב והוא צריך זה לרפואה. ומכל מקום טוב שיאמר מתחילה על כל פנים פרשת שמע ישראל²¹. נראה לכאורה, שהחפץ חיים והרדב"ז נשענים על הרא"ש שכותב שמים מותר, ומדייקים שאם כתב הרא"ש שמים מותר – כנראה שדווקא מים מותר והשאר אסור. אולם קשה, כי כמו שביארנו למעלה בעזרת ה' – דעת הרא"ש כדעת הראב"ה! אלא, יש לומר, שהרי לא היה ביד הגדולים הללו את לשון הראב"ה בפנים ולכן הסתמכו על הציטוט ברא"ש, וחשבו שזה כל דברי הראב"ה ולכן דייקו את אשר דייקו, אך כמו שביארנו בעזרת ה' – אין זה דעת הראב"ה או הרא"ש, ולכן נראה שאין הכרח להחמיר כדבריהם כאן.

ד. דעת הרמב"ם בגדרי הדין

עתה נעבור לעיין בדעת הנשר הגדול, הרמב"ם ז"ל, והוא מתייחס לסוגייתנו בהלכות תפילה וברכת כהנים (פ"ו ה"ד) וז"ל:
"אסור לו לאדם שיטעום כלום או שיעשה מלאכה מאחר שיעלה עמוד השחר עד שיתפלל תפילת שחרית. וכן לא ישכים לפתח חברו לשאול בשלומו קודם שיתפלל תפילת שחרית, ולא יצא לדרך קדם שיתפלל. אבל טועם הוא ועושה מלאכה קודם מוסף וקודם מנחה, אבל אינו סועד סמוך למנחה".
 הרמב"ם מביא את הדין הזה של איסור אכילה לפני שחרית להלכה, ונוקט בלשון טעימה במקום בלשון הגמרא של אכילה ושתייה, ולכן נשאלת השאלה: מדוע הרמב"ם שינה, ומה כוונתו ב"טעימה"? המעשה רוקח על אתר דן בדבר זה ומביא ב' טענות להוכיח כי הרמב"ם אוסר גם מים, וז"ל:

21. וראה בהמשך דבריו שמזכיר גרורות של מנהג שתיית תה וקפה על הבוקר שמוסיפים עוד בעיות למנהג זה.

"אמר רבי יוסי ברבי חנינא משום רבי אליעזר בן יעקב: מאי דכתיב: לא תאכלו על הדם? לא תאכלו עד שתתפללו על דמכם. אמר רבי יצחק: מאי דכתיב: ואותי השלכת אחרי גוך? אל תקרי גוך אלא גאיך, אמר הכתוב: אחר שנתגאה זה – מקבל עליו עול מלכות שמים?! עד כאן. ומכאן למדו הפוסקים ז"ל, דמידי דלית ביה משום גאוה – שרי.

ורבינו שכתב: אסור לטעום כלום – משמע דאפילו מים אסור²². וכן משמע נמי ממה שכתב פרק ה' הלכה ב': 'וכן הצמא והרעב הרי הם בכלל חולים' וכו', וידוע דסתם צמא היינו ממים, ומשמע דאם לא הגיע לכלל שאינו יכול לכווין – אסור לו לשתות אפילו מים, ואם אינו יכול לכווין – הותר אפילו לאכול, וכן דעת הכלבו (סימן ז).

אמנם הסכמת הפוסקים ז"ל דמים שרו. והרב פרי חדש סימן פט (סעיף קטן ג) כתב: 'דדווקא בלא סוקא"ר, אבל בסוקא"ר – אין לך גאוה גדולה מזו', עד כאן. ובאמת שכך כתב הרדב"ז סימן רלח והוסיף, הפרי חדש ז"ל להתיר שתיית הקאו"י – ובלבד בלא סוקא"ר – 'כדי שיוכל לכווין דעתו ולהתפלל, ובפרט בארץ מצרים שאין הדעת מתיישב בלא קאו"י' וכו', עד כאן. ופשוט דזה הווי דבר המסור ללב, שנאמר בו: 'ויראת מאלוהיך' (בבא מציעא נח ע"ב), והכל לפי מה שהוא אדם בפרט שכבר כתב הרב בית יוסף דהאידינא בלאו הכי אין אנו מכוונים כראוי".

כעת נדון בטענה הראשונה של המעשה רוקח בעזרת ה'. המעשה רוקח טוען כי לשון טעימה הכוונה אפילו מים, דהיינו אפילו רק מים אסור²³. אולם, צריך באמת לחקור ולהבין האם באמת כך כוונת הרמב"ם בשימוש בלשון טעימה? נסתכל קודם בדברי רבותינו בגמרא בעזרת ה', והנה הגמרא בפסחים (קה ע"א):

"רב חנינא בר שלמיא ותלמידי דרב הוו יתבי בסעודתא, וקאי עליהו רב המנונא סבא. אמרו ליה: זיל חזי אי מקדיש יומא נפסיק וניקבעיה לשבתא. אמר להו: לא צריכיתו, שבתא קבעה נפשה, דאמר רב: כשם שהשבת קובעת למעשר – כך שבת קובעת לקידוש. סבור מינה: כי היכי דקבעה לקידוש – כך קבעה להבדלה. אמר להו רב עמרם: הכי אמר רב: לקידוש – קובעת, ולא להבדלה קובעת. והני מילי – לעניין מיפסק דלא מפסקינן, אבל אתחולי – לא מתחלינן. ומיפסק, נמי לא אמרן אלא באכילה, אבל בשתייה – לא. ושתייה נמי לא אמרן אלא בחמרא ושיכרא, אבל מיא – לית לן בה. ופליגא דרב הונא, דרב הונא חזייה

22. זהו תירוץ אחד, והשני: "וכן משמע וכו'".

23. ואפשר לדייק שגם רק להכניס מאכל לפה לטעום אותו ולירק גם יהיה אסור.

לההוא גברא דשתה מיא קודם הבדלה, אמר ליה: לא מיסתפי מר מאסכרה? דתנא משמיה דרבי עקיבא: כל הטועם כלום קודם שיבדיל – מיתתו באסכרה! רבנן דבי רב אשי לא קפדי אמיא".

הגמרא דנה במה מותר לעשות או לאכול לפני הבדלה במוצאי שבת. הגמרא אומרת בסוף כי מים מותר לשתות לפני הבדלה, ואז מביאה מקרה הפוך שרב הונא ראה אדם שותה מים לפני הבדלה ושאלו אם חושש לאסכרה, ומביא ברייתא שאומרת שאסור לטעום כלום לפני הבדלה, ואז משמע באמת שלפי רב הונא גם איסור מים כלול בלשון טעימה, אך דבי רב אשי לא מקפידים על מים ואולי לדעתם אין בטעימה איסור מים, וכך מובן מהתוספות שם שהברייתא לא מועמדת על מים בכלל, ומשמע שטעימה לא כוללת מים. עתה נעיין בדברי הרמב"ם על הלכה זו, וז"ל (הלכות שבת פכ"ט ה"ה):

"אסור לאדם לאכול או לשתות יין משיקדש היום עד שיקדש. וכן משיצא היום, אסור לו להתחיל לאכול ולשתות ולעשות מלאכה או לטעם כלום עד שיבדיל, ולשתות המים – מותר. שכח או עבר, ואכל ושתה קדם שיקדש או קדם שיבדיל – הרי זה מקדש ומבדיל אחר שאכל".

נראה שכאן הרמב"ם פוסק כדעת דבי רב אשי שהתירו לשתות מים, אף ששאר דברים אסור, והנה הרמב"ם כתב "טעימה" וגם שמותר לשתות מים, ולכן לכאורה מכאן משמע שמים כן כלולים באיסור טעימה (ועיין מגיד משנה שם), אך אם כן – קשה למה כתב יחד עם איסור טעימה שאסור גם לאכול ולשתות? כי אם שתייה בכלל טעימה – די באחד מהם! אלא נראה לומר כי טעימה זה אף הכנסה לפה דבר מאכל, ובסוף הרמב"ם חוזר ואומר שאף שאסור לשתות, מים מותר בגלל שנאסר לכאורה ממה שכתב "לאכול ולשתות", אך באמת כמו דבי רב אשי לא מקפידים על מים ולכן מותר. בהלכה אחרת הוא כותב (שם ה"י בסוף):

"ואסור לו לאדם שיטעם כלום קודם שיקדש. וגם קידוש זה לא יהיה אלא במקום סעודה".

משמע מהרמב"ם, שאסור לטעום כלום לפני הקידוש, אולם הלשון הזה קצת סתום, ומבאר אותו המגיד משנה, וז"ל:

"ואינו בדין שיוכל למלא כריסו ולאכול ואחר כך יברך על היין ויאכל סעודה אחרת, שאם אתה מתיר לו לטעום – אף אתה מתירו לאכול כל צרכו, שאם לא כן – נתת דבריך לשיעורין".

משמע מהמגיד משנה, שהכוונה לאכול או לשתות – כל דבר, ואז גם מים כלול באיסור טעימה, ולכאורה זה סותר עם ההוראה של הלכה ה', אם כי באמת

בהלכה שם הוא מתיר מים ולכן אולי לא חזר והתיר מים כאן כי כבר התירו קודם, אולם אפשר לתרץ בדרך אחרת ולומר כי שם התיר הרמב"ם מים גבי הבדלה ולא לגבי קידוש, וכאן הרמב"ם עוסק בקידוש היום ושפיר יש לומר דדמי לקידוש הלילה ואסור מים, ואז באמת לא קשיא מידי. לעוד דוגמא לשימוש בלשון טעימה מצינו ברמב"ם בהלכות פסח (הלכות חמץ ומצה פ"ח הל' ט-י):

"ואחר כך נמשך בסעודה, ואוכל כל שהוא רוצה לאכול ושותה כל שהוא רוצה לשתות, ובאחרונה אוכל מבשר הפסח אפילו כזית, ואינו טועם אחריו מאכל אחר כלל, ובזמן הזה – אוכל כזית מצה ואינו טועם אחריה כלום, כדי שיהיה הפסק סעודתו וטעם בשר הפסח או המצה בפיו, שאכילתן היא המצווה. ואחר כך נוטל ידיו, ומברך ברכת המזון על כוס שלישי ושותהו, ואחר כך מוזג כוס רביעי וגומר עליו את ההלל, ואומר עליו ברכת השיר... ואינו טועם אחר כך כלום כל הלילה, חוץ מן המים".

בהתחלה כותב הרמב"ם כי אסור לטעום כלום אחרי האפיקומן, ואז כותב שאחרי כוס רביעי שוב אסור לטעום כלום אך מתיר מים. אי אפשר לפרש שאחר כוס רביעי מותר מים אך לא לפני, ולכן משמע שטעימה כאן זו כולל מים. בגמרא שם (פסחים קיט ע"ב) דנים על מה אסור לאכול אחר אפיקומן ולא הזכירו מים, ואם היה אסור לשתות מים – היה להם להזכיר זאת כיוון שזהו חידוש גדול יותר מהדוגמאות שהזכירו שם, ולכן משמע כי מים יהיה מותר, ואולי לכן הרמב"ם כותב כאן שמים מותר כמשמע מהגמרא, ולא כי טעימה כוללת מים²⁴. וישנו עוד מקור ברמב"ם שנעיין בו כדי לנסות לפשט מהי גדר טעימה (הלכות שבועות פ"א ה"ז):

"שנשבע על דבר שאין בו כח לעשותו, כיצד? כגון שנשבע שלא יישן שלושה ימים לילה ויום רצופים, או שלא יטעום כלום שבעת ימים רצופים, וכן כל כיוצא בזה".

הרמב"ם דן בדין של הנשבע לעשות משהו שאין ביכולתו לעשות, כגון להישאר ער שלושה ימים רצופים – שזה בלתי אפשרי (נדרים טו ע"א), וגם אומר שגם מי שנשבע לא לטעום כלום שבוע – גם זו שבועה שאין ביכולתו לעשות. השאלה היא מה גדר טעימה? אז על פי טבע האדם, אם אדם יצום אך עדיין ישתה מים – הוא יכול לחיות שבועות ואפילו חודשים, אז לכאורה יש לומר שטעימה כאן זה כולל מים.

24. שכל מקום שהגמרא אומרת שמותר מים אז גם הרמב"ם כותב שמותר מים אף שזה לא נצרך כי טעימה לא כוללת מים.

אמנם הרמב"ם כותב (הלכות נדרים פ"ט ה"ה): "בנדרים הלך אחר לשון בני אדם באותו מקום ובאותו לשון ובאותו זמן שנדר או נשבע בו" על פי הגמרא בנדרים (ל ע"ב), והרי משמע ששימושו כאן במילה "טעימה" איננה שימושה הרגיל ההלכתי אלא ביחס לבני אדם בזמנו, והוא כותב גם כן: "נשבע שלא יטעום כלום ואכל כל שהוא – חייב" (הלכות שבועות פ"ד ה"ב). ובכדי להבין מה זה "טעימה" הוא כותב אחרי זה כי שתייה כלולה באכילה. אולם לעניות דעתי לא נראה שאפשר להוכיח מכאן שהרמב"ם סובר שתמיד שתייה בכלל טעימה, כי הוא מדבר בנדרים בלשון בני אדם²⁵ וזה שונה מלשונו בשאר ההלכות²⁶.

עם כל זה, יש הוכחה חזקה מהלשון בהלכות סנהדרין (פ"ג ה"ד): "אין בית דין יוצאין אחר הנהרג, וכל בית דין שהרגו נפש אסורים לאכול כל אותו היום, הרי זה בכלל לא תאכלו על הדם", בהשוואה לגמרא סנהדרין (סג ע"א): "רבי עקיבא אומר: מניין לסנהדרין שהרגו את הנפש שאין טועמין כלום כל אותו היום? תלמוד לומר: לא תאכלו על הדם".

הגמרא אומרת כי אסור לסנהדרין שהרגה את הנפש לטעום כלום כל אותו היום, וכשהרמב"ם מביא דין זה להלכה – הוא כותב שאסור לאכול, ומשמע שהבין שטעימה של הש"ס זו רק אכילה ולא שתייה ולכן מים מותר²⁷. אולם על פי זה נראה שכביכול הרמב"ם גם מתיר כל שתייה, כולל שתייה משכרת. לפני שנמשיך בראייה זו נעבור קודם כל לטענה השנייה במעשה רוקח. הוא מוכיח דבריו מהרמב"ם במקום אחר (הלכות תפילה פ"ה ה"ב):

"עמידה כיצד? אין מתפללין אלא מעומד. היה יושב בספינה או בעגלה: אם יכול לעמוד – יעמוד, ואם לאו – ישב במקומו ויתפלל. חולה – מתפלל אפילו שוכב על צידו, והוא שיכול לכוון את דעתו. וכן הצמא והרעב – הרי הן בכלל חולים: אם יש בו יכולת לכוון את דעתו – יתפלל, ואם לאו – אל יתפלל עד שיאכל וישתה".

המעשה רוקח רוצה להוכיח מכאן, שבגלל שהרמב"ם מתיר לאכול ולשתות רק לצמא ולרעב שאינם יכולים להתכוון בלי לאכול ולשתות, משמע שאם יכלו

25. והרי בלשון בני אדם טעימה זה דווקא אוכל ולא מים!

26. וגם אפשר להוסיף כי הוא הדגיש כאן דווקא ששתייה בכלל אכילה בכדי לאמר שרק כאן זה ככה ולא בשאר מקומות.

27. דהיינו שדברי הרמב"ם באים כפירוש לדברי הגמרא, שטעימה בש"ס זו אכילה, ואמנם לכאורה ניתן להסביר כי הרמב"ם שינה מלשון הגמרא להגיד שטעימה בלשונו זה כולל שתייה ולכן פה הוא שינה, אבל אז קשה כמו שאביא להלן מתוך התייחסות הבית יוסף לדברי הרמב"ם בדין זה.

לכוון – גם מים היה אסור, שזה בכלל הצמא. אולם, אם כך, היה צריך לכתוב את זה בפרק ו' הלכה ד' איפה שמופיע שאסור לטעום כלום לפני התפילה, וכאן בהלכה זו הוא בכלל מתעסק בנושא אחר של עמידה בתפילה, וכן גם מביא את זה כחובה לאכול ולשתות לפני התפילה²⁸, ולא שנדייק מכאן שאסור לבריא לאכול ולשתות לפני התפילה כלום²⁹, ולכן לא משמע שהרמב"ם מנסה להגיד כאן גדר של אכילה ושתייה לפני התפילה אלא דין רעב והצמא כחולה.

אולם לפי זה קשה, שהרי לכאורה הרמב"ם מתיר לשתות גם משקין משכרין כי הוא בכלל לא מדבר על משקים, ובאמת לא ידוע מה דעתו בעניין שתייה³⁰. על כן, יש לנו בעיה בהבנת הרמב"ם. או שבנדרים מדובר רק בלשון בני אדם ואז אי אפשר להתייחס להלכה שם, ואז על פי ההלכה בסנהדרין טעימה זו רק אכילה, ואז כל מה שאוסר הרמב"ם זה לטעום לפני התפילה אבל לשתות מותר, או שהרמב"ם מדבר בלשון אחיד וגם בנדרים ואז שתייה בכלל אכילה ואז הרמב"ם סובר שטעימה כוללת גם מים ואז הכל אסור.

באמת, דעה זו השנייה נוקט בה רבינו פרץ בהגהות שלו לתשב"ץ (סימן רנג בסוף), וז"ל:

"מיהו, נראה דאפילו מים אסור לשתות, דכיוון דממלא נפשו ממה שהוא צריך – אחרי שנתגאה' קרינן ביה".

לדעת רבינו פרץ, גם עצם השתייה היא גאוה כי מתעסק בצורכי גופו, ואז בזה הוא מתגאה גם אם לא מרגיש גאוה כמו מיין ושכר. הבה נעיין בדברי השולחן ערוך (או"ח סי' פט סעיף ג):

"ולא לאכול ולא לשתות, אבל מים מותר לשתות קודם תפילה, בין בחול ובין בשבת ויום טוב, וכן אוכלים ומשקין לרפואה – מותר".

בעיון בדברי השולחן ערוך, נראה שהוא פוסק כמו הרא"ש בדעת הראב"ה³¹ שמים מותר, וכמו שביארנו בעזרת ה' – הכוונה בזה שמים מותר זה יישום, אך

28. ולכן כותב שמי שלא יכול לכוון בגלל שהוא רעב או צמא – אל יתפלל, ומי שכן יכול להתכוון יכול להתפלל ולא צריך דווקא לאכול ולשתות לפני התפילה, אך וודאי שמוותר לו אם זה לפני מנחה ומוסף, והרמב"ם לא מחלק כאן, וזה כהבנת הבית יוסף (או"ח סי' פט סעיף ד).

29. כי אם כן אז גם נדייק שאסור לאכול ולשתות לפני מנחה וערבית ומוסף כלום, כי כתוב סתם "עמידה" ולא מדובר כאן כלל על תפילה מסוימת, ובהלכה פ"ו ה"ד מפורש שלפני מנחה ומוסף מותר לסעוד.

30. אם באמת אין שתייה כלולה באכילה.

31. אם כי כמו הרא"ש גבי שבת ויום טוב.

כל מה שלא משכר מותר לשתות. אז צריך לומר שמרן הבין את הרמב"ם כמו האפשרות הראשונה שהעלנו בדעתו – שהרמב"ם בכלל לא מתייחס למשקים, ולכן הביא בכסף משנה את דעת הראב"ה בלי לציין כל יחס בינו לבין דעת הרמב"ם, כי לדידו הרמב"ם לא מתייחס בכלל למשקים, וכמובן שאין לסבור שדעת הרמב"ם להתיר כל משקה כי מפורש בגמרא שאסור גם לשתות³². או שצריך להבין שהמרן סבור כדעה השנייה שגם מים אסורים, כדעת רבינו פרץ, אם כי זה קשה היות ובבית יוסף מובאת דעת הכלבו³³, ואם לדעתו כך גם דעת הרמב"ם – הוא היה מציין זאת, שהרי הוא מתעסק ברמב"ם אחרי זה בנושא אחר, ולכן קשה לומר שהבין שהרמב"ם באמת סובר שגם מים אסורים. אלא יש לומר שבאמת הבית יוסף סבור שהרמב"ם לא התעסק בשאלה של גדר דין שתייה האסורה ואולי אפילו הסתפק במה היא דעת הרמב"ם, ולכן פסק כמו הראב"ה שמתיר מים וכל מאן דלא משכרי.

ה. דין חולה

עד עתה ביארנו בערת ה' מה הדין לגבי אכילה ושתייה לפני התפילה בקשר לאדם בריא. אולם, מה יהיה הדין לגבי אדם חולה? נעיין בדברי מהר"י אבוהב (סימן פט) שמתייחס לזה:

"ומה שחכמים שנו לשון הפסוק במה שכתוב: 'אל תקרי גוך אלא גאיך', ונראה שלא היו צריכים לזה, שהרי הפסוק כפשוטו אומר שלא נעסוק בדברי הגוף קודם רפואת הנפש – הנה יראה שאמרו זה לתת מקום במה שכתב אבי העזרי שמוותר לשתות מים דלא שייך בהו גאוה, אבל אם הפסוק היה כפשוטו – נראה שאסור אפילו שתיית מים. וכן גם כן נראה היתר לזה, לאותם אוכלים ומשקים שאוכלים לרפואה שמוותר לאוכלן ולשתותן קודם תפילה מהאי טעמא. ולפי דעת רבינו פרץ, נראה שאסור לטעום שום דבר, והטעם הוא שאם מלא רצונו במה שהוא צריך – 'אחר שנתגאה' קרינא ביה, ונראה שעל כל פנים יש מקום לרפואה, אף על פי שמלשון אורחות חיים (הלכות תפילה סימן טו) יראה שלפי

32. ובאמת נשאלת השאלה איך הרמב"ם רצה שנבין את דבריו? ונראה שיש לאמר כי הוא לא התייחס לגדרי האיסור, וזה גם משמע מהכסף משנה שם שמביא את דעת הראב"ה, ואם הבית יוסף היה חושב שזה סיוע לדברי הרמב"ם או חולק על דבריו – הוא היה מציין זאת, ולכן נראה שמוכרחים להגיד שהוא לא התייחס לזה בגלל שלו הדברים היו פשוטים כנראה, אמנם אנחנו לא יודעים מה היה פשוט לו.

33. שמביא את רבינו פרץ.

דעת רבינו פרץ בכל אוסר. ואם כן יש לנו לומר לפי דעת זה, שמה שכתב 'אל תקרי גוך אלא גאיך' – הוא כדי להוציא מי שהוא אומן, שיש לו מקום לעסוק באומנותו או הסוחר בסחורתו, וכך שמעתי שכתב רשב"א, אבל לא נהירא ואין זו סברת המחבר.

והרמב"ם גם כן מסכים בזה הדעת, שכתב: 'הרעב והצמא, אם יכולין לכוון – יקראו ויתפללו, ואם לאו – אל יתפללו עד שיאכלו וישתו'. הנה, יראה מדעתו שאם יש לו הכרח לאכול ולשתות שלא יהא מתכוון – אין בכאן גאוה ויכול לעשותו".

מהר"י אבוהב מסביר כי חכמים דרשו את הדרשה "גוך" - "גאיך" בכדי להדגיש שדווקא מה שיש בו גאוה אסור, אבל דבר כמו מים לפי הראב"ה שאין בו גאוה מותר, ולכן נראה להתיר לחולה גם לאכול מה שצריך לאכול בשביל חוליו כי אין בזה גאוה כי איננו אוכלו כדי לשבוע אלא בשל חוליו.

לעומתו, הוא מביא סברת רבינו פרץ שמובא באורחות חיים שלכאורה משמע שגם לרפואה ייאסר כי סוף סוף זה לצורכי גופו, ועצם הצורך לאכול בשביל גופו הווי גאוה אף שלא מתגאה ממש³⁴, אולם כפי שראינו – רבינו פרץ דעת יחיד. אך אם נעיין במקורות של מהר"י אבוהב נגלה כי אולי יש כאן תמונה אחרת.

מהר"י אבוהב מנסה להסביר כי הראב"ה יתיר לאכול ולשתות לחולה לפני התפילה. אמנם כפי*** כותב הרשב"א (חידושי האגדות ברכות י ע"ב): "והאכילה והשתייה כבר ידעת סיבותיהם, שהם סיבות להטריד המחשבות ולבטלם מחיובם בשכרות וגסות האכילה, ואם לא יקדים התפילה תטרידנו מהתפלל על נפשו ומלהשלים חוק חיובו בהודאת הבורא יתברך", דהיינו שבעצם האכילה יש גסות מטבעה כמו שהחלב מטבעו מעייף שהאוכל מכביד על האדם, וחז"ל לא נתנו את דבריהם לשיעורים³⁵, ולכן בכל אכילה יש גסות, אז גם באדם חולה אין סיבה לומר שלא יהיה בזה גסות. רק במשקה שלא משכר הראב"ה אמר שאין בזה גסות, אבל וודאי לא יתיר לחולה לאכול ולשתות לפני התפילה.

לגבי דברי הרמב"ם "צמא ורעב", הרמב"ם כותב: "וכן הצמא והרעב הרי הן בכלל חולים אם יש בו יכולת לכוון את דעתו – יתפלל, ואם לאו – אל יתפלל עד שיאכל וישתה", ומשמע שזה דווקא צמא ורעב שלא יכולים לכוון בתפילתם,

34. וכמוכן שמדובר במי שחולה ולא פיקוח נפש, כי בוודאי שאם יש פיקוח נפש – הכל נדחה.
35. כמו שמצינו לדוגמא בשבת (לה ע"ב) על שיש מצב שינתנו דברים לשיעורין כגון בעניין הדלקת נרות שבת אחרי סוף התקיעות שמכניסות את השבת.

ומחמת זה הם יוכלו לאכול ולשתות לפני התפילה, אך אין כאן שום היתר לחולה לאכול ולשתות לפני התפילה, אלא אם כן הוא רעב או צמא, אבל אז חזרנו לדין צמא ורעב ולא לחולה, ואין כאן שום קל וחומר שניתן לעשות. עניין הצמא והרעב מובא להלכה בשולחן ערוך (או"ח סי' פט סעיף ד):

"הצמא והרעב, הרי הם בכלל החולים, אם יש בו יכולת לכוון דעתו, יתפלל; ואם לאו, אם רצה אל יתפלל עד שיאכל וישתה".

הוא מביא את לשון הרמב"ם, וכן הגר"א מביא את הדיוק מלשון הרמב"ם שכותב "אל יתפלל" – שאסור להתפלל אם לא יוכל להתכוון עד שיאכל וישתה, וכן מביא את הבית יוסף שכתב: "שאינו אנו נזהרים עתה בכל זה לפי שאין אנו מכוונים כל כך בתפילה אפשר דהני נמי יתפללו ואחר כך יאכלו וישתו. ומיהו אם רצו הצמא והרעב לסמוך על דברי הרמב"ם ז"ל הרשות בידם". לפי דברי הבית יוסף משמע שבדברי הרמב"ם ראויים לסמוך עליהם ושהצמא והרעב יוכל לאכול ולשתות לפני התפילה אך רק אם באמת יודע בעצמו שיוכל לכוון אחר כך, ואם לאו – לא יוכל לסמוך על זה ואז לא יוכל לאכול ולשתות, והוא לא מזכיר חולה בכלל.

נכון שהרמב"ם כותב: "הצמא והרעב הרי הם בכלל החולים", אך אין הכוונה שיש קל וחומר מהם לחולה, אלא שהם נחשבים חולים לגבי תפילה, כי אדם שלא מסוגל לכוון צריך להסיר כל מונע ממנו בכדי שכן יוכל לכוון, ולכן אם יש אדם שקשה לו להתכוון בגלל שהוא צמא ורעב – זה כמו חולה שקשה לו לעמוד ולכן מותר לו לשבת כשמתפלל, ולא שמותר לחולה לאכול ולשתות, כי אפילו כשהאדם חולה האכילה מביאה גסות, אלא שאם יש הכרח לאכול ולשתות בכדי להתכוון אז יהיה מותר.

לפי כל זה לא נראה שיש לסמוך על דבר מהר"י אבוהב. והנה, גם לפי דברי הגאון רבי עובדיה יוסף זצ"ל (יביע אומר ח"ד סימן יא אות ז) נראה כן שהתיר את האכילה והשתיה לפני התפילה לחולה, ונביא את דבריו מעט מעט לחקור בהם בעזרת ה':

"ואנוכי הרואה בספר נזירות שמשון (סימן פט) שכתב דמה שכתב בשולחן ערוך להתיר שתיית מים קודם תפילה, לדעת הזוהר הכל אסור ואפילו מים ואפילו דרפואה, כמו שכתוב בזוהר הקדוש פרשת ויקהל (רט"ו ע"ב): 'מילתא בטעמא, ואליו תשמעו', עד כאן. ולפי עניות דעתי אין כל הוכחה מדברי הזוהר הקדוש שם לאסור שתיית מים, ומכל שכן דלרפואה משרא שרי, ויותר היה לו להוכיח כן מדברי הזוהר הקדוש פרשת פינחס (רמא ע"ב), וז"ל: 'אמר רבי שמעון:

על רזא דא אסיר ליה לבר נש לטעום כלום עד דייכול מלכא עילאה, ומאי איהו? צלותא' וכו', עיין שם, ומדקאמר 'אסור לטעום כלום' – משמע שאפילו מים אסור".

כמו שראינו למעלה, לפי הרמב"ם – אין מקום להתיר לחולה לאכול ולשתות לפני התפילה, כי כל ההיתר שלו זה רק לצמא והרעב שלא יכולים להתכוון, ואין לזה לימוד קל וחומר לחולה בשביל רפואתו, כי גם אכילת החולה בכלל גאוה, שלא כמו אכילת הצמא והרעב שנועד בשביל שיוכל לכוון, וזה רק בתנאי שהחוסר באוכל ושתייה מונעת מכוונתו. המשך דברי רבי עובדיה:

"וכן ראיתי בשו"ת שב יעקב (חלק א"ח סימן ח) שהביא דברי הזוהר פרשת ויקהל וכתב שכל דברי הזוהר לא איירי אלא במי שאוכל דרך רעבתנות ליהנות גופו בהנאה יתירה ואינו צריך לכך, אבל העושה כן לרפואת גופו או לחזק גופו להתפלל בכוונה – שפיר דמי, שאם יש לו חולי או חולשה אי אפשר לו לעבוד הבורא כראוי, ומזה לא איירי הזוהר כלל, וכן עשה מעשה מורנו הרב חיים ויטאל ז"ל, וגם הבית יוסף כבר ראה הזוהר, ואם היה בזה איזה איסור להזוהר – ודאי שלא היה מתיר לאכול ולשתות לרפואה, וכן לשתות מים שאינו דרך גאוה, אלא וודאי כמו שכתבתי, עד כאן תורף דברי".

לא נראה שיביאו חכמים את דבריהם לשיעורין, כמו שאמרנו, ולכן עצם זה שיש באכילה רעבתנות מורה על הגסות שבעצם האכילה – ולכן אסור גם לחולה לאכול לפני התפילה, ולגבי הזוהר – גם בלי הזוהר יש מקום לאסור אכילה ושתייה לחולה לפי הרמב"ם והראב"ה, אך השולחן ערוך כנראה הבין אותם כמו שהבין מהר"י אבוהב שהבאנו למעלה. המשך דברי רבי עובדיה:

"וכן הוא בספר נווה שלום (סימן פט סעיף קד), גם הגאון המקובל מהר"ם זכות ז"ל בשו"ת הרמ"ז (סימן נט) כתב וז"ל: 'אין ספק אצלי שעיקר האיסור הוא במאי דשייכא ביה גאוה, דמשום הכי דריש ליה באל תקרי גויך אלא גאיך... ודוגמתו האוכל ושותה קודם תפילה, ודווקא יין ושכר הוא דאסיר... וגם מדמה ליה לאיסור אכילת הדיינין ביום שדנין דיני נפשות, דתרווייהו אתכלילו בלאו דלא תאכלו על הדם (עיין זוהר הקדוש פרשת משפטים קכ"ב ע"א), ואין סברא לומר דאיתסור הדיינים בשתיית מים, אלא דווקא במאי דמייתי להו לידי גאוה, וכן יש להוכיח מלשון הזוהר פרשת ויקהל דלא קאמר אלא מאן דאכיל בלא צלותא וכו', ומתוך העניין מבואר דלא אסר אלא מאי דיהיב חילא לחילא דדמא, דהיינו מאכל ויין שמרבים הדם, אבל שאר דברים – כגון מים או הרקה ושיקוי – נראה לעניות דעתי שאין בו חשש, וכל שכן במקום חולי ויש להביא ראיה ממנהג כל

ארץ ישראל ומלכות תוגרמה שנוהגים לשתות הקאווי אחר חצות (הלילה), משום דהווי כעין דוגמת רפואה דהיינו לנדד השינה כנודע', עד כאן לשוננו... וכן ראיתי להחיד"א בברכי יוסף (סימן פט ס"ק א), ובספר ניצוצי אורות חלק ב' (רטו ע"ב), שהביא בקיצור לדברי הרמ"ז שהתיר לשתות קפה, עיין שם. כמו שאמרנו, אין מקום להתיר רק בגלל שבמקרה זה האכילה לא בדרך גאוה, כי באכילה עצמה האדם קונה כבודות כזו שהיא הגסות המדוברת, ואף אם זה שיקוי לרפואה, ואם השיקוי מאכל – אסור, ואם זה שתייה משכרת – אסור, ואם זה לא משכר – לפי הראב"ה וסייעתו מותר ולרבינו פרץ אסור. המשך דבר רבי עובדיה:

"נמצא שגם על דרך הקבלה מותר לשתות מים לפני תפילה, ומכל שכן לרפואה... ועיין בספר בן איש חי (פרשת יתרו אות יח) שגם כן כתב שאפילו במים בלבד יש להחמיר, אם לא משום יישוב הדעת או לרפואה, עיין שם". כפי שאמרנו, אין זה קל וחומר, וכי אם מים מותר לשתות לפני התפילה אז השאלה של חולה לא בא בחשבון כי זה לא קשור, אם כי ודאי שגם חולה יוכל לשתות מים, ובאמת גם לא ראינו מקור שמתיר בהדיא לשתות או לאכול משום רפואה לבד מהיתר הרמב"ם שזה רק בעניין כוונה ולא בעניין חולי.

ו. מסקנה להלכה ולא למעשה

נראה שיש כאן בסוגיה שתי דעות בשורה התחתונה: דעת הראב"ה שרק משקין משכרים אסור ומה שלא משכר מותר, ובדעתו גם הרא"ש, האור זרוע, ההגהות מיימוניות והטור, ולעומתם יש את דעת רבינו פרץ שמים אסור, ונראה להכריע כדעת הראב"ה וסייעתו שדעת רבינו פרץ זו דעת יחיד. בעניין דעת הרמב"ם יש להסתפק ושמה באמת דעתו כרבינו פרץ ולכן כבר איננו בדעת יחיד והדעת נוטה לומר ככה אף שמרן לכאורה לא סבר כן.

אז להכרעה נראה שמותר לשתות כל מה שהוא לא משכר לפני התפילה, כגון מיץ וקפה או תה (גם עם סוכר), אך אסור יין ושיכר וחלב³⁶ ודבש. כאמור, בקשר לאכילה – אין שום היתרים וכל דבר מאכל אסור לפני התפילה. ולגבי גדר הדין

36. יש לדון בחלב שלנו היום שפחות חזק ומעייף מהחלב של פעם (כי מוציאים היום את השומנים), שהיום זה עובר פסטור וסינון, והראיה ששותים אותו עם דגני בוקר בכל מקום, ועם הקפה בבוקר בכל מקום בכדי להתעורר.

אם מדאורייתא או דרבנן – אמרנו למעלה שזה ספק והנפקא מינה בזה הזכרנו שם³⁷.

אולם בדין חולה, כפי שהבאנו בעזרת ה', באמת אסור לו לאכול או לשתות לפני התפילה, שחוליו לא מביא לו היתר, אך אם האדם בדרך כלל מתכוון ורק בגלל שרעב או צמא עכשיו אז לא יוכל לכוון – אז יוכל לאכול ולשתות לפני התפילה כדברי הרמב"ם, אבל אם הוא חולה והאוכל ושתייה לא יועילו לו לכוון – בכהאי גוונא אסור.

37. בחלק ב', וההכרעה שם מתחזקת לאור זה שלעניות דעתי זה באמת דין דרבנן ורק אסמכוה רבנן אקרא, ואז בספק יש להקל, ויש סברה לדעת רבינו פרץ וגם סברה חזקה לדעת הראב"ה ואיני יודע להכריע.